

Mariusz Kulik
(Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa)

Rozkaz w procesie decyzyjnym armii rosyjskiej w XIX wieku

Każda armia, jak wszystkie zhierarchizowane instytucje, ma określoną strukturę, uwarunkowaną celem swego istnienia i zasadami działania. Od nich uzależnione są specyficzne podległości, obowiązki i uprawnienia służbowe. W celu dobrego i jak najefektywniejszego działania, przez szereg lat wykształcił się w niej specyficzny sposób komunikowania się i obiegu informacji. Odbychał się on droga służbową, tzn. polecenia przechodziły od przełożonych do podwładnych coraz niższego szczebla, aż do konkretnego wykonawcy postawionego zadania. Wszelkie prośby przedstawiane przez podwładnych do przełożonych, przechodziły przez dowódców coraz wyższego szczebla, aż do tego, który sprawę rozstrzygał. Pojęcie drogi służbowej jest niekiedy kluczowe dla zrozumienia obiegu dokumentów i sposobu podejmowania decyzji na wyższych szczeblach dowodzenia i zarządzania.

Jednym z podstawowych pojęć używanych w każdej armii i jednoznacznie z nią kojarzonych jest rozkaz. Pojęcie to można rozumieć jako:

- polecenie do natychmiastowego wykonania, wydawane przez przełożonego bezpośrednio podwładnemu.

- rozkaz personalny oznajmujący o wszelkich ruchach kadrowych w armii.

- rozkaz bojowy wydawany przez dowódców podwładnym na polu walki.

Pojęcie rozkazu nie zawsze ma jednak to samo znaczenie w języku polskim i rosyjskim. Terminologia stosowana w dziewiętnastowiecznej armii rosyjskiej różni się od tej, której używano w wojsku polskim. Niekiedy prowadzi to do stosowania różnych określeń na ten sam typ dokumentu.

W XIX wieku struktura rosyjskiego resortu wojny uległa kilkukrotnym zmianom. Trwałą strukturę uzyskał dopiero po reformach przeprowadzonych w II połowie XIX wieku przez ówczesnego ministra wojny gen. Dmitrija Milutina. W ich wyniku ministerstwo uzyskało rozbudowaną strukturę w skład której wchodziły: Cesarska Kwatera Główna, Rada Wojenna, Główny Sąd Wojskowy, Kancelaria Ministerstwa Wojny, Sztab Główny, zarządy główne: intendentury, artylerii, inżynierii, medycyny, szkolnictwa wojskowego, wojsk kozackich i sądowy¹.

---

¹ Свод военных постановлений 1869 [dalej: SWP 186], t. 1, Sankt Petersburg 1869; П.А. Зайончковский,

Sztab okręgu wojskowego był mniejszą kopią ministerstwa wojny, podzielonym na zarządy okręgowe, z których każdy miał własną kancelarię i obieg dokumentów służbowych². Wojska kwaterujące w okręgu były zorganizowane w korpusy armijne, składające się z dwóch dywizji piechoty i jednej kawalerii oraz przyporządkowanej im artylerii. Każda dywizja składała się z kolei z czterech pułków. Na szczeblu korpusu, dywizji, pułku oraz pododdziałów (batalion, kompania, szwadron, bateria) istniały kancelarie wytwarzające i otrzymujące określone dokumenty.

Ta rozbudowana struktura organizacyjna wytworzyła wojskowy system administracji. Poczynając od struktur ministerstwa i jego głównych zarządów, sztabów różnego szczebla (okręgu wojskowego, korpusu armijnego, dywizji, pułku i samodzielnego batalionu), a skończywszy na kancelariach oddziałów i pododdziałów, wszędzie i prawie w każdym kierunku płynął wezbrany strumień dokumentów. Krążące dokumenty dzielono na kilka rodzajów:

- raporty – przedstawiane przez podwładnych przełożonym. Raporty składała osoba zajmująca niższe stanowisko służbowe, niekoniecznie bezpośrednim przełożonym,
- pisma – korespondencja pomiędzy osobami zajmującymi równorzędne stanowiska służbowe lub osobami pomiędzy którymi nie było zależności służbowej lub była ona nieokreślona. Pisma te kierował też starszy rangą lub stanowiskiem służbowym do młodszego, który nie jest mu podległy służbowo.
- polecenia – dawane podwładnym przez przełożonych (także wtedy, gdy podwładny miał ten sam lub wyższy stopień wojskowy).

Wymienione wyżej rodzaje korespondencji miały określoną strukturę i były pisane przeważnie na gotowych, drukowanych blankietach. Na czystej białej karcie pisano tylko raporty bezpośrednio do cara. Wszelkie dokumenty miały swoją ustaloną formę³.

Polecenia przełożonych do podwładnych dzielono na:

- polecenia, (rozporządzenia, instrukcje) – gdy polecenie dotyczyło jednej osoby lub jednej sprawy;
- rozkazy – gdy dotyczyły one zasad dowodzenia lub ogólnego przedmiotu dotyczącego wielu jednostek wojskowych (pułków); oraz dotyczące spraw personalnych, umundurowania, zaopatrzenia finansowego itp.
- instrukcje – procedury postępowania w konkretnym przypadku.
- meldunki okresowe – dzienne, półmiesięczne, miesięczne, trzymiesięczne, kwartalne, półroczne i roczne. Wymienione raporty przedstawiały wszystkie jednostki wojskowe.
- meldunki nadzwyczajne – dotyczyły opisów przeglądów, parad i szkoleń, przerwania lub zmiany trasy przemarszu wojsk, meldunki o nie otrzymaniu przez wojska należności, doniesienia o śmierci oficerów i urzędników resortu wojny, meldunki o wypadkach nadzwyczajnych.
- dyspozycje – pisemne polecenia kierowane do jednostek wojskowych w czasie woj-

Самодержавие и русская армия на рубеже XIX – XX столетий, Moskwa 1973, wszędzie.

² Zob. SWP 1869, t. 2.

³ SWP 1869, t. 1, art. 757, 860-896; *Справочная книжка для русских офицеров*, red. gen. Machotin, Sankt Petersburg 1875, s. 542-549.

ny. Podawano w nich skład kolumn marszowych, trasę marszu, regulacje przyjęte w czasie przemarszu i rozwinięcia jednostki przed przystąpieniem do walki⁴.

W armii rosyjskiej rozkazy dzielono na:

- najwyższe – rozporządzenia personalne przychodzące od władz zwierzchnich.
- resortu wojny – zatwierdzone przez najwyższe władze nowe przepisy wojskowe, lub zmieniające dotychczas istniejące.
- przełożonych – szczegółowe dyspozycje dotyczące dowodzenia na niższym szczeblu, spraw gospodarczych, porządku szkolenia itp.
- samodzielnych jednostek wojskowych – rozporządzeń itp.⁵.

Wymienione rodzaje rozkazów oznajmiano w Najwyższych rozkazach, rozkazach ministra wojny oraz rozkazach do wojsk, np. okręgu.

Rozkazy samodzielnych jednostek wojskowych (pułk lub samodzielny batalion) dotyczyły tylko tej konkretnej jednostki oraz osób w niej służących, w tym także osób przydzielonych, spraw finansowych, mienia i dokumentów pułku. W rozkazach zawierano także informacje o karanych osobach. Wierność sporządzanych kopii rozkazu poświadczal adiutant⁶.

W przypadku Najwyższych Rozkazów (personalnych), które wyznaczały na wyższe stanowiska dowódcze (od szczebla dowódcy samodzielnej jednostki wojskowej) i sztabowe odbywały się na podstawie specjalnych, opatrzonych klauzulą tajności, spisów kandydatów⁷. Z nich, dowódcy poszczególnych szczebli, zgodnie ze swoimi uprawnieniami, wybierali kandydatów, spośród swoich podwładnych, na objęcie wyższego stanowiska służbowego. Informacje o tym przesyłali drogą służbową z kolei swym przełożonym - dowódcom dywizji, dowódcom korpusów i dowódcy okręgu wojskowego.

Niektórzy dowódcy wyższego szczebla mogli sami wyznaczać osoby na niektóre stanowiska służbowe np. dowódca korpusu armijnego sam wybierał swych starszych adiutantów. Bezpośrednio przedstawiał także ministrowi wojny kandydatury oficerów do objęcia stanowisk samodzielnych batalionów i powiatowych naczelników wojskowych⁸. W przypadku osób nagradzanych awansem na wyższy stopień wojskowe, stanowisko służbowe lub przyznanie orderu, dowódcy dywizji, brygady i pułku przesyłali swe propozycje nagrodzonych osób, drogą służbową do dowódcy korpusu, który oceniał i proponował przyznanie nagród⁹.

Zbiorną listę kandydatów dowódca okręgu wojskowego przesyłał do ministerstwa wojny w Petersburgu. Tam dokonywano weryfikacji kandydatur i ustalano ostateczną listę awansowanych osób¹⁰.

⁴ Tamże, s. 549-550.

⁵ *Энциклопедия военных и морских наук*, red. gen. Leer, Petersburg 1893, t. 6, s. 174; *Военный энциклопедический лексикон*, red. M.I. Bogdanowicz, t. X, Petersburg 1852-1858, s. 604-605; *Справочная книжка для русских офицеров...*, s. 549.

⁶ SWP 1869, t. 5, art. 871.

⁷ Zob. AGAD, WOW, sygn. 13, Spisok kandidatek na wysszija dołżnosti na 1908 god; SWP 1869, t. 5, art. 189.

⁸ SWP 1869, t. 5, art. 208.

⁹ SWP 1869, t. 5, art. 310, 377,

¹⁰ Zob. SWP 1869, t. 7, Petersburg 1869; M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej* Warsza-

Na podstawie otrzymywanych wniosków i raportów w departamencie inspektorskim ministerstwa wojny, opracowywano Najwyższy Rozkaz. Po podpisaniu przez ministra wojny podawano go panującemu carowi do zatwierdzenia. Rozkaz ten wydawano oddzielnie dla oficerów i dla pracowników cywilnych resortu wojny. Dla pierwszych rozkaz był wydawany prawie codziennie, natomiast dla drugich – raz w tygodniu. Objętość rozkazu była uzależniona od daty jego zatwierdzenia. Niektóre liczyły 1-2 strony, natomiast te wydawane z okazji świąt państwowych lub zakończenia wojny, liczyły nawet ponad 100 stron.

Elementy rozkazu były zawsze te same i obejmowały formułę zwyczajową, mówiącą iż JCM zapoznał się z rozkazem, podawano datę i miejsce, gdzie był zatwierdzony itp. W następnej kolejności podawano osoby awansowane na kolejne stopnie wojskowe, wyznaczone na nowe stanowiska służbowe, przenoszone, rozpoczynające służbę w resorcie wojny, nagrodzone, kierowane na urlopy i emerytury, oddanie pod sąd wojskowy itd. Na końcu rozkazu podawano osoby odchodzące ze służby oraz zmarłe¹¹.

Rozkazy personalne zaliczano do dokumentów III kategorii, i nakazywano przechowywanie ich na zawsze¹².

Najwyższe Rozkazy, prócz druków przesyłanych drogą służbową, podlegały ogłoszeniu w „Russkim Inwalidzie”, „Razwiedcziku” oraz specjalistycznych periodykach wojskowych np. „Inżynierij Żurnał”.

Fragmety Najwyższych Rozkazów po kilku dniach (do dwóch tygodni) drukowano w dokumentach niższej rangi, np. Rozkazy do wojsk (...) okręgu wojskowego. Wymieniano w nich tylko informacje o osobach służących w jednym, np. warszawskim, okręgu wojskowym¹³. W rozkazach tych umieszczano także comiesięczne informacje o stanie liczebnym wojsk kwaterujących w okręgu oraz zachorowalności i śmiertelności wśród żołnierzy¹⁴. Osobne rozkazy omawiały ćwiczenia odbywane na terenie okręgu¹⁵.

W czasie wojny sprawy personalne armii ulegały przyspieszeniu. Szybciej awansowano na wyższe stanowiska służbowe i kolejne stopnie wojskowe oraz nagradzano. Wówczas droga służbowa ulegała skróceniu, a prawo do samodzielnego awansowania i nagradzania swych podwładnych miał dowódca armii¹⁶.

Innym typem rozkazu były rozkazy resortu wojny. Polecenia te swym zakresem obejmowały bardzo szerokie spektrum zagadnień, poczynając od kwestii orga-

---

wskiego Okręgu Wojskowego (1865-1914), Warszawa 2008, s. 80-84.

¹¹ Zob. Высочайшие приказы за 1905 год.

¹² SWP 1869, t. 5, art. 908, załącznik 2.

¹³ Rozkazy dla Warszawskiego Okręgu Wojskowego w 1865 r. zob. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej AGAD), Warszawski Okręg Wojenny (dalej WOW), sygn. 1; dla Wileńskiego Okręgu Wojskowego za 1865 r. zob. Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas w Wilnie (dalej LVIA), Fond 494, op. 1, nr 750 i 751.

¹⁴ AP Lublin, RGL WP II, 1899: 10, Prikazy wojskam WWO za 1899 g., *Wiedomost' o czislie bolnych, umierszych i wykliuczonych po bolezni czynow wojsk Warszawskago Wojennago Okruga*.

¹⁵ Przykładowe rozkazy omawiające manewry Warszawskiego Okręgu Wojskowego w 1874 r., zob. *Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 на Балканском Полуострове*, t. 21, cz. II, Sankt Petersburg 1903, s. 79-83.

¹⁶ *Положение о полевом управлении войск в военное время*, Sankt Petersburg 1868, st. 29-37, 455, 474.

nizacyjnych i prawnych, a skończywszy na zmianach umundurowania. Poszczególne dokumenty zawierały informacje o etatach dla nowopowstałych jednostek i instytucji wojskowych. Drukowano propozycje zmian obowiązujących przepisów i regulaminów, precyzowano różnorodne zagadnienia prawne. Dużo miejsca poświęcano zagadnieniom uzbrojenia, logistyce i finansom. Często kwestie te roztrząsano bardzo drobiazgowo, co było widoczne w omawianiu kwestii mundurowych, np. wzoru, barwy, zasad noszenia umundurowania i dodatków do niego. Informowano także o wprowadzaniu medali pamiątkowych, wraz z podaniem obowiązującego wzoru itp.¹⁷

W Zbiorze Przepisów Wojskowych 1869 r. w tomie piątym precyzowano jedno z podstawowych pojęć, które kierowało obiegiem dokumentów - drogę służbową. W korespondencji służbowej wyróżniano następujące rodzaje dokumentów: raport, pismo, polecenia i prośby. Dopuszczano także stosowanie różnych pism i notatek służbowych. Forma i wygląd tych dokumentów był uzależniony od adresata, przy czym decydowało o tym stanowisko służbowe, a nie posiadana ranga wojskowa¹⁸.

Przesyłanie poleceń odbywało się z zachowaniem, wspomnianej już, drogi służbowej. W formie rozkazu pozwalano na pewne odstępstwa, jak np. stosowanie odpowiedniego do rangi adresata zwrotu grzecznościowego. Osoby zajmujące niższe stanowiska, swym przełożonym składali lub podawali raporty¹⁹.

Na podstawie napływających od podwładnych dokumentów sporządzano rozkazy personalne, które spływały z kolei od przełożonych do podwładnych.

Rozkazy dzienne dowódców różnego szczebla szczególnie regulowały życie codzienne podległych jednostek. Były one dokumentem, wydawanym na prawie każdym szczeblu dowodzenia czy zarządzania armią. Umieszczano w nich m. in. skład służb dyżurnych, wartowniczych, określano rodzaj szkolenia, stany faktyczne (liczba chorych i uczestniczących w zajęciach), wymieniano nagrodzonych i urlopowani itp.

Odrębnym zagadnieniem jest rozkaz bojowy. W polskiej nomenklaturze jest on nazywany rozkazem, lecz w dziewiętnastowiecznej armii rosyjskiej krył się on pod nazwami „dyspozycji”, rozkazu i zarządzenia. Zasady wydawania i wypełniania rozkazów w czasie wojny określono w *Położenji o Polowym kierowaniu wojskami w czasie wojny*²⁰.

Dyspozycje były poleceniami służbowymi wydawanymi podległym dowódcom zazwyczaj w formie pisemnej, graficznej lub ustnej (szczególnie na niższych szczeblach dowodzenia). Dyspozycja nie powinna zawierać szczegółów, tylko ukazywać ogólny zamiar dowódcy. Zgodnie z ówczesnymi wytycznymi, dyspozycja powinna być napisano krótko, jasno i jednoznacznie. Była wydawana przez dowódcę wyższego szczebla: głównodowodzący i dowódcy armii, dowódcy korpusów i dywizji. Polecenia, które były kierowane do dowódców niższych szczebli były zawarte w pisemnych lub ustnych rozkazach i rozporządzeniach.

¹⁷ Zob. *Сборник приказов по военному ведомству за 1901 год*.

¹⁸ SWP 1869, t. 5, art. 812-813.

¹⁹ SWP 1869, t. 5, art. 814.

²⁰ SWP 1869, t. 5, art. 186.

W dyspozycji w celu wykonaniu marszu zawierano informacje – daty, marszrutę, skład kolumny marszowej, ubezpieczenie marszu, czas wymarszu, położenie obozu i pododdziały go chroniące, zasady utrzymywania łączności między kolumnami marszowymi, miejsce dowódcy w czasie przemarszu.

Dyspozycja bojowa (rozkaz bojowy), która w dużej mierze dotyczy ataku, przypomina dyspozycję do wykonania marszu. Dodatkowo informuje się podwładnych o głównym zadaniu bojowym i kierunku natarcia, miejsce taborów, punktów opatrunkowych, miejsce dowódcy itp. W czasie obrony w dyspozycji zamieszczano informacje o rubieżach obrony, podziale sił, rezerwach a także o kierunku odwrotu²¹.

Kierowanie walką odbywało się za pomocą specjalnie wydawanych rozporządzeń i rozkazów. Stawiano wówczas zadania do bezwzględnego wykonania w jak najkrótszym czasie, maksymalnie do jednego dnia.

Ogólne polecenia dla podległych wojsk stacjonujących na dużym obszarze, i na okres nawet kilkunastu dni, nazywano dyrektywami. Pozwalały one na samodzielną inicjatywę dowódców niższego szczebla. Dyrektywy pozwalały dowódcy na samodzielny wybór operacyjnych i taktycznych celów działania oraz na osiągnięcie ich. Dyspozycja dawała dowódcy mniejsze pole manewru niż dyrektywa, ponieważ pozwalała tylko na wybór środków do zrealizowania postawionego przez przełożonych zadania.

Do dyrektyw podobne były także instrukcje, które były poleceniami szczególnego rodzaju. Wydawano je dowódcom małych oddziałów, które miały wykonać zadanie specjalne, przeważnie w pewnej odległości od centrum dowodzenia. W dokumencie tym zamieszczano następujące informacje: ogólne informacje o przeciwniku, zadanie główne wojsk własnych. Były one tak przedstawione, by wyznaczony dowódca mógł wykonać zadanie w krótkim czasie i zgodnie z otrzymanymi wytycznymi²².

Różnica między dyrektywami a instrukcjami jest praktycznie tylko formalna. Dotyczyła ona głównie zakresu zawartych w nich informacji oraz skali stawianych zadań.

W stosunku do dowódców niższego szczebla obowiązywały rozkazy i rozporządzenia. Dokumenty te najbardziej ograniczały samodzielność dowódców i wymagały głównie ścisłego wykonania otrzymanych poleceń²³.

Polecenia służbowe w czasie wojny różniły się pod względem nazwy, przekazywanych treści, stopnia ogólności (lub szczególności), stawianych zadań, stopnia samodzielności dowódców. Najbardziej ogólne, jak już wspomniano to były dyrektywy i instrukcje, na podstawie których wydawano następnie dyspozycje. Na podstawie dyspozycji wydawano natomiast rozporządzenia i rozkazy, które były najszczegółowszymi dokumentami rozkazodawczymi. W pośrednim kierowaniu działaniami, stosowano dyrektywy i instrukcje natomiast w bezpośrednim dowodzeniu wykorzystywano dyspozycje, rozporządzenia i rozkazy.

---

²¹ Г.А. Леер, *Энциклопедия военных и морских наук*, т. 3, Санкт Петербург 1888, s. 74-75; *Справочная книжка для русских офицеров...*, s. 551.

²² Г.А. Леер, dz.cyt., t. 3, s. 74-75.

²³ Tamże, s. 74.

Przykłady wszystkich rodzajów poleceń wydawanych w czasie wojny w armii rosyjskiej najlepiej widoczne jest w wydawnictwach źródłowych opisujących poszczególne konflikty. Przeważnie grupowano tam większość wytworzonej wówczas dokumentacji rozkazodawczej i sprawozdawczej, poczynając od najwyższego szczebla (Wódz Naczelny lub dowódca armii), a kończąc nawet na szczeblu pododdziału (batalion lub bateria)²⁴. Niektóre z cytowanych wydawnictw opisują bardzo szczegółowe działania np. zluzowanie konkretnych pułków na zajmowanych pozycjach bojowych, czy rozkazy do załóg poszczególnych twierdz²⁵, tworzonych doraźnie oddziałów²⁶ czy wyższych związków taktycznych²⁷.

W rozkazie, w zależności od szczebla dowodzenia, podawano też informacje o zmianach lub wyznaczeniu na wysokie stanowiska służbowe, co było analogiczne do treści rozkazów ogłaszanych w czasie pokoju²⁸.

Osobne rozkazy wydawano przed przystąpieniem do natarcia lub obrony. Wydawane wówczas rozkazy miały zagrać do boju żołnierzy. Miały wzniosły i patetyczny charakter, odwoływano się w nich do patriotyzmu, tradycji narodowych, regionalnych, pułkowych itp.²⁹

Zbliżone w charakterze do nich, były rozkazy wydawane po zakończeniu bitwy lub operacji. Przełożeni zwracali się wówczas do podwładnych, opisując w skrócie przebieg walk i bohaterstwo żołnierzy. Dziękowano podwładnym za odwagę i bohaterstwo³⁰.

Wszelkie polecenia w czasie kampanii i przemarszów, były przesyłane z zachowaniem drogi służbowej. Były one przenoszone przez posłańców. Kartki z rozkaz złożone na pół lub na ćwiartkę, chowano do koperty, która w niektórych przypadkach sama stawała się dokumentem. Na kopercie posłaniec zapisywał trasę przebytą do momentu dostarczenia polecenia adresatowi. Koperta stawała się w ten sposób dokumentem potwierdzającym trasę i usprawiedliwiającym ewentualne opóźnienia w działaniu³¹.

Niewykonanie otrzymanych rozkazów groziło określonymi konsekwencjami, wymienionymi w tomie 22 Zbioru Przepisów Wojskowych 1869 r. Rodzaj kary był uzależniony od okoliczności popełnienia czynu, w tym wypadku niewykonania polecenia przełożonego³².

---

²⁴ Zob. *Сборник материалов по Русско-турецкой войне 1877-78 на Балканском Полуострове*, t. 1-97, Sankt Petersburg 1903-1911; *Русско-японская война 1904-1905 гг.*, t. 1-9, Sankt Petersburg 1910.

²⁵ Zob. *Сборник материалов по Русско-турецкой войне ...*, t. 26, s. 74, Prikaz po garnizonu kriegosti Nikopolja, 16 ijułja 1877 g., No 9.

²⁶ Zob. Tamże, s. 146, Prikaz po otrjadu połk. Lipinskago, 20 ijułja 1877 g.

²⁷ Zob. tamże, s. 131-132, Prikaz po wojskam IV, IX i XI arm. korpusow, sosriedotoczenym w okriestnostnostjach s. Bolgareni, 20 ijułja 1877 goda, No 39.

²⁸ Zob. *Сборник материалов по Русско-турецкой войне ...*, t. 43, s. 1, Prikaz po wojskam Zapadnago otrjada 2 sientjabrja 1877 g., No 13; tamże, t. 46, s. 1, Prikaz po wojskam diejstwujuszczej armii, 22 sientjabrja 1877 g., No 170.

²⁹ Zob. tamże, t. 28, s. 29, Prikaz po XIV arm. korpusu i Niznie-Dunajskomu otrjadu, 9 ijunia 1877 g., No 39.

³⁰ Zob. tamże, t. 26, s. 192-193, Prikaz po wojskam, uczastwowawszim w boju pod g. Plewno 18 i 19 ijułja, ijułja 25 dnja 1877 g., No 43.

³¹ SWP 1869, t. 5, art. 851.

³² Zob. SWP 1869, t. 22.

Najsurowsze kary, włącznie z karą śmierci, przewidywano za niewykonanie rozkazów przełożonych w czasie działań wojennych. Równie surowo karano za samowolne opuszczenie posterunku w czasie wojny. Wyjątek czyniono tylko w przypadku braku szkodliwych następstw tego czynu. Wówczas karą było wykluczenie ze służby z pozbawieniem (lub bez) posiadanego stopnia wojskowego lub zdegradowanie do stopnia szeregowca³³. Takie same kary przewidywano także za ucieczkę z pola bitwy i pociągnięcie innych za swym przykładem, utratę sztandaru pułku bez walki itp.³⁴

Za niewykonanie rozkazu mogły być pociągane do odpowiedzialności i karane, całe oddziały wojskowe. Gdy w wyniku nie wypełnienia rozkazu dowódcy, oddział wycofał się z zajmowanych pozycji bojowych bez walki lub poddał się, winni (najstarsi rangą) byli pozbawieni praw i skazani na karę śmierci, natomiast pozostali byli karani w zależności od ciężaru winy³⁵.

Najwyższej karze podlegali także wyżsi dowódcy wojskowi (dowódca korpusu, komendant twierdzy), którzy poddali podległe sobie wojska bez walki³⁶.

Dowódcy, dotyczyło to wszystkich szczebli dowodzenia, którzy samowolnie odstąpili od zatwierdzonego planu działań bojowych, do czego zaliczano zmianę zajmowanego rejonu lub rozkazu bojowego (dyspozycji), podlegali: usunięciu ze służby lub usunięciu z pozbawieniem stopnia wojskowego (w niektórych przypadkach nie degradowano). Niekiedy dopuszczano karę uwięzienia w twierdzy na okres od ośmiu miesięcy do czterech lat lub zdegradowania do stopnia szeregowego. Przy dużej szkodliwości czynu, winowajca podlegał karze śmierci. Jedynym usprawiedliwieniem działań niezgodnych z otrzymanymi od przełożonych dyspozycjami, było działanie w niesprzyjających okolicznościach³⁷.

Surowe kary przewidywano także za ujawnianie tajemnicy wojskowej, szczególnie w czasie wojny. Szczególną uwagę zwracano na rozgłaszanie informacji o zamierzonych działaniach wojennych (ataku, obronie lub wycofaniu), przekazywanych w dyspozycjach (rozkazach bojowych), składzie i liczebności wojsk, położeniu umocnień, o sygnałach dowodzenia, obowiązującym hasle i odzewie. Karą za te przewinienia było:

- wydalenie ze służby z pozbawieniem (lub bez) stopnia wojskowego lub degradacja do stopnia szeregowego, odsunięcie od służby lub zdjęcie ze stanowiska służbowego.

- utrata niektórych praw i uprawnień służbowych i oddaniu do batalionu dyscyplinarnego na okres od roku do trzech lub uwięzieniu w więzieniu wojskowym na okres od dwóch miesięcy i dwóch tygodni do czterech miesięcy.

- w przypadku dużej szkodliwości dla armii i działań wojennych przewidywano karę śmierci³⁸.

W procesie decyzyjnym obowiązującym w dziewiętnastowiecznej armii rosyj-

³³ SWP 1869, t. 22, art. 245.

³⁴ SWP 1869, t. 22, art. 246, 247.

³⁵ SWP 1869, t. 22, art. 248.

³⁶ SWP 1869, t. 22, art. 250-251.

³⁷ SWP 1869, t. 22, art. 254.

³⁸ SWP 1869, t. 22, art. 264.

skiej rozkaz był poleceniem, które wypływało od przełożonych wszystkich szczebli kierowania i dowodzenia do podwładnych. Był on sporządzany i wydawany dopiero po spłynięciu różnorodnych raportów, sprawozdań, propozycji, wniosków itp., i był podstawą do wydawania poleceń dowódcom coraz niższych szczebli. Rola rozkazu w czasie pokoju była nakazowa, regulująca i informacyjna. Odmiennego znaczenia rozkaz nabierał w czasie wojny, wówczas jego rola stawała głównie nakazowa, a niewykonanie go niosło za sobą daleko idące konsekwencje.

Аннотация

Мариуш Кулик

Приказ в процедуре принятия решения российской армии XIX века

Статья посвящена приказу как форме делопроизводства и коммуникации в российской армии. Для служебной переписки в военном ведомстве царской России было установлено три вида бумаг: рапорт, предписание и сношение. Приказ был поручением направленным от руководящих органов к подчиненным. Составляли его и объявляли лишь после получения рапортов, отчетов, докладов, мнений и т.п. и был основой выдавания команд начальником низших уровней. Роль приказа во мирное время была: предписывающая, регулирующая и информационная. Другое значение применял приказ во время войны. Тогда его роль была главным бразом предписывающая.